

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בלק, תשס"ח
מספר 764

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על בלעם, ברכתו ועצתו

בלק מלך מואב לא חשש שישראל יתקפוהו וירצו לכבוש את ארצו, כשם שכבשו קודם לכן את ארץ האמורי שבעבר הירדן, ואת הבשן מממלכת עוג.¹ כאשר במעברם דרך עבר הירדן המזרחי נמנעו ישראל מלהתגרות באדום, במואב ובעמון, הבין, כנראה, מלך מואב שנאסר על ישראל² – או נמנעים הם מעצמם – ממלחמה בעמים יורשי אברהם: באדום שהם זרע עשו בן יצחק, ובמואב ועמון בני לוט שהיה אחיינו של אברהם. מלך מואב חשש א"כ רק ש "עֲתָה יִלְחָכוּ הַקְּהָל אֶת-כָּל-סְבִיבֹתֵינוּ כְּלַחֲךָ הַשּׁוֹר אֶת יָרֵק הַשְּׂדֵה" (כב:ד).

לא מהשתלטות ישראל על מואב גופה חשש בלק, אלא מהשתלטות על הסביבה: היא שטחי המרעה המדברי שבמזרחה ובדרומה של רמת מואב החקלאית, ולכן המשל לקוח מתחום המרעה: "כְּלַחֲךָ הַשּׁוֹר אֶת יָרֵק הַשְּׂדֵה". מלך מואב אומר כך אל זקני מדיין, מתוך הסימביוזה ששררה בין מואב החקלאית לשבטי הרועים המדיינים. סימביוזה זאת בנתה שיווי משקל כלכלי ופוליטי בשטח שמזרחית לים-המלח, ושיווי משקל זה עלול היה לקרוס עתה בשל הופעת ישראל בזירה.

ה' אלוקי ישראל הוא שמנע את עמו מלתקוף את מואב, אך לא מנע מישראל את האפשרות להזיק למואב ולנתק אותה מסביבתה. כדי לגבור על איום זה, נצרך כוח שיעמוד נגד ה' אלוקי ישראל, נגד אותו א-ל אדיר שכבר הראה את גבורתו והגנתו על ישראל, במצרים ובמדבר. למי כוח-נגד כזה? לרב-הקוסם בלעם אשר מהעיר פתור שעל נהר-הפרת, כלומר, מארץ הנהריים, היא מסופוטמיה שהייתה אלופת הקסמים והמאגיה בעולם העתיק.⁴ לפי ההיגיון האלילי, כשיש אלים רבים ממילא מוגבל כוחו של כל אל; האלים נתונים גם הם בכבלי הגורל, וקוסם-מומחה יכול להשפיע עליהם ועל מעשיהם.

על רקע זה תובן התנהלות בלעם מול ה'. מצד אחד, ציות פורמאלי לדבר ה', ומצד שני ניסיון עקבי לפעול נגד רצונו הבסיסי של ה'. שהלא כבר ידע בלעם את רצון ה' שלא יקולל עמו המבורך; בוודאי לא בשם ה' יקולל. בכל זאת ניסה בלעם להשיג הישג מקצועי במלאכת המאגיה; הישג שיש בו יוקרה וגם גמול חומרי. בלעם נשמע פורמלית לצו ה', ואף השתעבד לו לאותה שעה, בכנותו אותו "ה' אֶל-הַי" (כב:יח).⁵ כי רק כך, לפי הגיונו הפגאני של בלעם, יכול היה לשמור על תקשורת עם אלוקי ישראל, ומתוך כך אולי, בשעת מזל ורצון, יכופו קסמיו של בלעם את רצונו הבסיסי של אלוקי ישראל.

מאידך-גיסא יודע בלעם, שכוחו - כוח הקוסם המומחה, מוגבל גם הוא. גם קסמיו כפופים לכוח גורל-העל, ואין בטחון שיצליח, במיוחד מול א-ל אדיר כאלוקי ישראל. על כן מבטיח בלעם את עצמו מראש, באומרו חזור-ואמור לשליחי בלק, ואחר-כך לבלק עצמו: "הַדְּבָר אֲשֶׁר יִשִּׁים אֶל-הַיָּם בְּפִי אֶתוֹ אֲדַבֵּר" (כב:לח). ככל שמתקדם הסיפור, מבין בלעם שכנראה לא יוכל לכוף רצונו על ה', ובכל-זאת הוא נגרר אחרי מעסיקו בלק, שמדי פעם בוחר מקום-תצפית חדש על מחנה ישראל: אולי משנה מקום משנה מזל, ובזבחו בכל מקום פר ואיל על כל אחד משבעת המזבחות החדשים – הוא מקווה

¹ ראו במדבר כא:כא-לה.

² ראו דברים ב:ב-כב.

³ ראו יהושע יג:כב. על פתור ראו: "אפעל, ערך "פתור", אנציקלופדיה מקראית ו, תשל"ב, עמוד 638-639.

⁴ ראו פ' ארצי, ערך "כשפים, בבל ואשור", אנציקלופדיה מקראית ד, תשכ"ג, עמ' 352-356.

⁵ כשם שהמלך הפוליתיאיסטי כורש מציג עצמו כעובד ה' נאמן (עזרא א:ב), אף שגליל (הצהרת) כורש מלמדנו שראה את מרדוך אל בבל כאל עליון.

שאולי יועיל המספר המאגי שבע. אך כל זאת היה ללא הועיל, כדברי בלעם אל בלק: "הלא דברתי אליך לאמר כל אשר-ידבר ה' אתו אעשה" (כג:כו).

לאחר שהבנו את מניעיהם של בלק ושל בלעם, עדיין עלינו לשאול: מדוע הקב"ה משתף עימם פעולה באותה פארה, באותו משחק? מדוע נגלה ה' אל בלעם, מדוע אינו מנתק קשר עם אותו קוסם פגאני?

אולי התשובה היא שה' עשה זאת כדי להראות את כוחו אל מול תעתועי הקוסמות, כדי ללמד את שמוכן-מאליו לנו היום, אך בעולם עובד-האלילים של אז היה צריך לימוד: את ההבדל המהותי בין אלים בדתות הפוליתאיסטיות, לה' אלוקי האמת (ואולי בעולמנו הפוסט-מודרני שוב אינו מובן מאליו הפער בין הבל לאמת).

ודומה שעוד מגמה תיאולוגית יש לסיפור, עוד סיבה להשתתפותו-כביכול של הקב"ה במשחק: לברך את ישראל. בקראנו בחומשים שמות ובמדבר, וכן בתוכחות משה שבספר דברים, אנו מתרשמים שעם ישראל היוצא ממצרים הוא עם חוטא ומתלונן. יש אפשרות לקבל פרספקטיבה אחרת, אם נזכור שאירועים אלה קורים תוך ארבעים שנה. יש צד של: "זכרתי לך חסד נעורייך אהבת פלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה", כפי שאומר ירמיה הנביא במבט לאחור (ב:ב). בדור המדבר, כשמשה חוזר ומוכיח את העם, ראוי ששבחם של ישראל יישמע דווקא מן החוץ ויאמר דווקא מפי זר: "יהלך זר ולא-פיך נכרי ואל-שפתיך" (מש' כז:ב). זר הבא בכוונה עוינת בסיסית, הוא יבשר בשם ה' את שבחי ישראל שבמדבר. את שבחיו לגבי ההווה, ישלים משה לקראת מותו, בברכות לגבי העתיד שבכנען, בפרשת "וזאת הברכה" (דב' לג).

את שלא הבין בלק, הבין בלעם בסוף התהליך: שאכן ה' אלוקי ישראל אינו כאחד מהאלים הפאניתיאונים; לא קסמים מאגיים משפיעים עליו, לא התנהגותו הדתית והמוסרית של ישראל, היא הקובעת את יחסו לעמו; "מה-טבו אהליך יעקב" (כד:ה), הוא התנאי של "פנחלים נטו פגנות עלי נהר... פרע שכתב בארץ וכלביא מי יקימנו" (כד:ו-י).

נראה שאחרי שבלק המאוכזב שולח ופוטר את בלעם, נשאר על כנו הקשר שבין בלעם לשותפיו של בלק: זקני מדיין. עתה לא למען הפעלת קסמים, שנכשלה, אלא למען עצה מעשית⁶ כיצד להחליש את ישראל. והעצה הזאת מוכנה לבלעם. אמנם, ישראל שכנו לא במואב ולא במדיין, אלא בשטחים שכבשו מן האמוריים. ואולם, הגבולות בין עמים אלה לא היו חסומים, וכך יכלו זקני מדיין ליזום פגישות בין בני ישראל לבנות מדיין ומואב. גם סביר שבין ישראל ושכניהם שבעבר הירדן התקיימו קשרי מסחר שהביאו לידי קירוב לבבות, כמתואר באופן ציורי במדרש חז"ל.⁷ ניתן לשער שבצירוף הזנות עם עבודה זרה היה כאן עניין של קדשות, דהיינו זנות מקודשת לבעל פעור. זוהי השערה שאי אפשר להוכיחה או לסתורה.⁸

פרק כ"ד חותם בסיום מעשה בלעם עם בלק "ויקם בלעם ויילך וישב למקומו ונגם-בלק הילך לדרך" (כד:כד). זהו סיום נאות וגם סוף טוב: בלעם נכשל בניסיונו לקלל את ישראל. גם קריאת התורה במנהג ארץ ישראל הקדמון מסיימת כאן סדר. אך קריאת התורה הנהוגה אצלנו כוללת בסדרת "בלק" את מעשה בעל פעור, וחותמת בפסוק של פורענות: "נייהיו המיתים במגפה ארבעה ועשרים אלה" (כה:ט). הלא כלל נקוט, שבקריאת התורה "אל-תעמד בדבר רע" (קה' ח:ג), ולכן אין מסיימים בפורענות.⁹ מה ראו אפוא הקהילות לחתום באותה פורענות את ברכותיו הנשגבות של בלעם?

אולי היא הנותנת: סדרת "בלק" במתכונתה באה ללמדנו: אכן הפך ה' לנו את קללת בלעם לברכה, אך שמא שמחתנו על כך מוקדמת מדי. עדיין הכול תלוי במעשינו, ואם אין אנו זכאים, אז ח"ו תחזור הברכה להיות קללה. בנו תלוי הדבר, אם "טבו אהליך יעקב משכנתיך ישאל".

מנחם בן-ישר
משואות יצחק

⁶ ראו לא: טז

⁷ ראו ספרי במדבר קלא, עמ' 170 – 171 במהדורת הורוביץ, וכן בבלי סנהדרין קו, ע"א; ירושלמי שם י, ב, פח ע"ד.

⁸ ראו י" ליכט, פירוש על ספר במדבר [כב-לו], ירושלים תשנ"ה, עמ' 47.

⁹ ראו רמ"א לשו"ע או"ח קלח, א.